

פרק י' מבנה צבא על-פי שיטות השירות

שיטות השירות מובחנות זו מזו בשלושת הקריטריונים שהוגדרו בפרקים הקודמים: ייעוד הצבא; משך השירות הפעיל; ושיטת הגיוס. הפרק האחרון דן בהרחבה בשיטת הגיוס ובהבחנה העיקרית שבין שיטת גיוס חובה ושיטת גיוס התנדבותית. פרק זה יסקור את מבני הצבאות השונים האפשריים על-פי שיטות השירות הנהוגות בהם.

צבא הקבע

זכות הראשונים לשיטת צבא הקבע בעת העתיקה נזקפת לאשור. בצבאה היו כל הרכיבים המאפיינים צבא קבע עד היום: **הרכיב הראשון** – תשלום שכר לכל מי ששירת במשרה מלאה וקבועה; **הרכיב השני** – הקמת בסיסי לוגיסטיקה מרכזיים שהכילו את מחסני הנשק ומאגרי האספקה; **הרכיב השלישי** – בניית מחנות קבע ייעודיים עבור הצבא; **והרכיבי** – ייצור ריכוזי של ציוד ואמצעי לחימה עבור אותו כוח.

בעת החדשה, היה זה צבאו של שארל ה-7, מלך צרפת, שלו נזקפה זכות הראשונים בהקמת צבא קבע מודרני. בנובמבר 1439 התפרסמה פקודה בשם Ordonnance sur la Gendarmerie שייפתה את כוחו של שארל ה-7 מלך צרפת לגבות מסים לשם הקמת צבא קבע מלכותי. בהתאם לפקודה רק המלך זכאי למנות מפקדים ולשכור חיילים למלחמה, למעט חילות מצב קטנים במבצרי הפיאודלים לשימושם. שלושה גורמים אפשרו את הקמת צבא הקבע: ההתעוררות הלאומית בצרפת עם הופעתה של ז'אן דארק; כישרונו הפיננסי של הסוחר ז'אק קאר, שהבריא את האוצר המלכותי; וכישרון ההמצאה של האחים בירו, שהקימו והפעילו חיל תותחנים משובח. מהלך זה עורר את התנגדותם של קבוצת ואסלים, שחששו למעמדם הבלעדי כנושאי נטל הביטחון. במאי 1445 ניתנה פקודה בדבר הקמת 'גודי צבא המלך' Compagnies de l'ordonnance du Roi שהיו בהם 20 קומפאניות ממיטב הפרשים.

[...] הקמתו של צבא קבע מקצועי. ז'אן דארק, דמות מעוררת השראה,

חידשה את רצון הלחימה של האומה הצרפתית. ב 1445 ארגנה צרפת צבא קבע בן 6,000 איש שרכבו לשדה הקרב, אולם נלחמו רגלית. התפתחות רוחנית וארגונית זו אפשרה למלך צרפת להביס את אויביו הזרים. עם ריבוי וגידול האמצעים שעמדו לרשותו, הביס גם את יריביו מבית והניח את היסוד לביסוסה של צרפת כמלוכה מודרנית. תמורת הגנה שהעניק הכתר למסחר, סייע מעמד הסוחרים למלוכה בכסף נגד המעמד הפיאודלי.¹

צבאו של שארל דמה במהותו לצבא הקבע הראשון של אשור. קודם כל, לא היה זה עוד צבא שייעודו שמירה אישית על המלך ושלטונו, אלא הגנה על הממלכה כולה. מכאן, נבעה גם פריסתו – עמדות מפתח ברחבי הממלכה כולה, להגנה מפני אויבים מבחוץ. שיטת תשלום השכר אף היא הפכה מרכזית וריכוזית – לא עוד תשלום באמצעות מתווכי ביניים אלא ישירות מהמלך ומקופת הממלכה. תשלום השכר החודשי הקבוע נקבע על-פי המעמד. גדודים שלא הוצבו במבצרי המלך אוכסנו אצל התושבים שחויבו לספק להם מיטה ושולחן.

במקרה הצרפתי, האוצר ניזון מהסוחרים שדאגו לאינטרסים שלהם וכך לא אפשרו שימוש פרטי בצבא אותו הם מימנו.

[...] המלך לבדו הוא שמינה את כל הקצינים, שילם לכל חייל את משכורתו במישרין, פיטר פרשים וגייס אחרים במקומם, כטוב בעיניו [...] תכליתו של ארגון זה היה לקיים שלום וסדר במדינה [...] בחר המלך בגרעין של מפקדים, רובם אצילים צרפתים ומקצתם חיילים שכירים לפי משלח ידם ממוצא מקומי או זר.²

צבא הקבע החדש היה אמנם צבא של שכירים, אבל נותן השכר היה המלך לבדו. מרבית ההוצאות, להקמת הצבא ואחזקתו, הגיעו מכלל האומה בצורת מיסי מדינה. לא הייתה חציצה בין הצבא למדינה והיא התגלמה בדמותו של המלך שהיה היחיד שנתן נשק בידי החיילים ושילם להם את שכרם באופן ישיר. הארטילריה הייתה שלו באופן בלעדי. הוא מינה את הפקידים והמפקדים. הכול שירתו אותו. הוא היה מקור הסמכות. הכול נשבעו לו אמונים, סרו למשמעתו, עשו את רצונו ושימשו כלי למדיניותו.

את החידוש של שארל ה-7 בהקמת צבא הקבע ניתן להמחיש בהבדל בינו לבין הצבא הגרמני של אותה עת:

מלך צרפת עומדים לו באורח קבוע ה'אורדינאציה', המורכבת ממיטב פרחי האצולה, וחיל תותחים גדול, שייצורו מומן על-ידי מיסי המדינה,

ואילו הקיסר הגרמני, כל אימת שיש בדעתו לערוך מלחמה, זקוק לכסף יותר מכל נסיך אחר [...] הם משרתים אותו על-פי הוראת הערים [...] כך שאם תוך שלושים יום לא ניתן להם הכסף, הם מסתלקים מיד [...] ³

שיטת השירות של צבא הקבע אינה נעדרת מהמורות. את הסכנה האפשרית בצבא קבע ניסח מקיאוולי בנימוקים שנדמה שלא נס ליחס עד ימינו: [...] מחמת סלידה זו מן השלום מערימים המפקדים על פטרוניהם, שלא תיפסק המלחמה [...] מלך זה אנוס יהיה, או לעשות מלחמה שאין לה סוף, או לשלם את שכרם בהתמדה, ואם לאו – יהיה צפוי לסכנה, כי הללו יוציאו את השלטון מידיו [...] ⁴

הגישה הבסיסית של הסוציאליסטים בצרפת במחצית המאה ה-19, כמה מאות שנים לאחר אזהרותיו של מקיאוולי, הייתה שלילה מוחלטת של מוסד צבא הקבע ושל המלחמה התוקפנית גם יחד. בעיניהם, מיליציות אזרחים נוסח שוויצריה שמטרתה היחידה היא הגנה על האומה, היא הדגם הנכון, הלגיטימי והבלעדי של הממסד הצבאי. ⁵

שכירי חרב

שיטת השירות של שכירי חרב, הייתה נפוצה בעבר, והיום כמעט פסה מן העולם. צבא הבנוי על שיטת שירות זאת מאפיין מדינות עשירות ומעוטות אוכלוסין, הרוצות לעקוף את הנטל של אחזקת צבא קבע באמצעות קניית שירותים צבאיים על-פי הצרכים שלהן. זהו הבסיס העיקרי לשיטת השירות של שכירי חרב.

תופעת שכירי החרב מוכרת מההיסטוריה הצבאית מקדמת דנא. כך למשל, ביוון העתיקה, במאה הרביעית לפני הספירה, ניתן היה לשכור חיילים בשוק מסודר, בכף טנרן שבפלופונסוס. בשוק זה הוצעו חיילים חסרי נחלה שנפלטו ממשורותיהם. ב-329 לפנה"ס העסיק אלכסנדר מוקדון כ-50,000 שכירי חרב יוונים שגויסו בשיטה הזאת. ⁶

בימי הביניים התפתחה תופעת האבירות שבאחת הצורות שלה, לא הייתה אלא חרב להשכיר. כבר בראשית תקופת מלחמת 100 השנים (1338-1453), נתפשט הנוהג להמיר את השירות הוואסלי בשירות תמורת כסף:

[...] לעומת זאת רבו באיטליה 'קומפאניות' של אבירים נודדים, שהתפנו משדות הקטל אחרים, מהן קטנות ומהן גדולות יותר ואף מאורגנות להפליא כמדינות זוטא לעצמן, הסרות למשמעתם של

מצביאים מנוסים, רובם הרפתקנים נוכרים [...] אדוני המלחמה, שהיו אז אבירים אלו, על בני לווייתם, משוטטים בארץ, חומסים אותה, אינם זזים ממקום אחד, אלא אם שקלו לידיהם את מחיר הסתלקותם, על מנת לפלוש למקום אחר ולפתוח כאן במעשי שוד.⁷

שיאה השלילי של תופעת שכירי החרב בא לביטוי בכישלון ההתקפה של צבא שכירי חרב בחסות צרפת בכיבוש העיר פיזה, אויבתה של פירנצה, שהזמינה את הכוח הצרפתי:

[...] הגאסקונים, הטוענים, בין השאר, כי שכרם מקופח לעומת שכר השוויצארים, קמים על דעת עצמם ושבים למחוז לומבארדיה. השוויצארים מתמרדים, לפי שהם טוענים כי לא שולם להם כל שמגיע מתחילת המסע.⁸

תבוסה זו הביאה את מקיאווולי להכרה שיש לשלול את התופעה שהביאה אף לשקיעת האימפריות היוונית והרומית. הוא ראה בהם חבורה של חמדנים, בוגדנים, פוחזים ופחדנים.⁹ הוא ראה את חולשתם בטקטיקה הזהירה שלהם, שנבעה מעלותם היקרה והרצון שלא לאבד אותם:

כל המייסד את שלטונו על גייסות שכירים לעולם לא תהא עמידתו איתנה ובטוחה, כי הללו אין שלום ביניהם, הם רודפי כבוד ובצע, ללא משמעת ובלא נאמנות, אמיצי לב ביחס לאוהביהם ומוגי לב ביחס לאויביהם, בלא יראת שמים ובלא נאמנות לאדם [...] אין טעם ליציאתם לשדה הקרב זולתי השכר המועט, ואין שיעורו של זה מספיק כדי לעורר אותם למסור את נפשם עליך [...] רוצים הם להיות חיילך כל זמן שאינך עושה מלחמה, אבל כשבאה שעתה של המלחמה, הם עוזבים אותך לנפשך או בורחים מפני האויב.¹⁰

כרוניקן פירנצה ובן דורו של מקיאווולי, ג'וואני וילאני, יצא אף הוא כנגד תופעת שכירי החרב:

[...] מבחינה צבאית הוא דוחה שיטה זו כמנוגדת בתכלית להוראתם של קיקרו וסנט אוגוסטינוס, שאין לערוך מלחמה אלא למען שלום צודק, והוא שואל אפוא, הכיצד יושג שלום כזה באמצעות אנשים, שכל קיומם תלוי במלחמה בלתי פוסקת?¹¹

שלל וכופר נפש נקבעו מראש כחלק משכרם של שכירי החרב שכל מעייניהם היו נתונים לכך, גם במהלך הקרב עצמו.

הצבא השוויצרי התחיל לייצא את המוניטין הצבאי שרכש כצבא מיליציוני,

באמצעות השכרתו למרבה במחיר ברחבי אירופה, לאחר הקמתה של שוויצריה כמדינה עצמאית בשנת 1474. הצבא המיליציוני, שזכה בהישגים מרשימים במלחמתו על עצמאות המדינה, קנה את עולמו ושמם יצא לפניו. במחצית הראשונה של המאה ה-16 ייצאה הקונפדרציה השוויצרית חילות רגלים לזירת הקרב באיטליה.¹² בני שוויץ נודעו כעשויים ללא חת והודות לכך השיגו במאה ה-15 מידה ניכרת של אי תלות באדוני העל לבית האבסבורג, ורכשו מוניטין של עזי נפש. מוניטין אלה הקנו להם מקור מחייה במשך 300 שנה כטובי הלוחמים השכירים באירופה [...] הם נקטו טקטיקה דמוית פלנקס ורשמו שורה של ניצחונות [...] ¹³

קלאוזביץ חזה את התמוטטות הצבאות המקצועיים של המשטר הישן, וראה בהם את הניוון של אמנות המלחמה. קלאוזביץ קידש את הנפש והרוח באמנות זו. לחיילים המקצוענים המתנדבים, כך הוא טען, אין בהכרח קשר רעיוני למניעי המלחמה. המלחמה היוותה אמנם מקור מחיה, אך אין זה ההסבר היחיד המספק. המלחמה היוותה עבור שכירי החרב יסוד חיים – הקסם שבסיכוי להגשים חוויה גברית מסוכנת. לשכיר החרב אין שום יחס אישי למערבולת הרגשות המלווה את הלחימה.

בימינו, תופעת שכירי החרב, במובנה הקלאסי, כמעט חלפה מן העולם. שתי דוגמאות עדיין שרירות וקיימות. אלה הן, לגיון הזרים הצרפתי, והתופעה המעניינת לא פחות הגורקה מנפאל. הגורקה הם איכרים בני שבט בשם זה, הממוקם צפונית-מערבית לקטמנדו, בירת נפאל. הבריטים נתקלו בהם בתחילת המאה ה-19 במסגרת ההשתלטות הבריטית על הודו, עת התגוננו לוחמי הגורקה במבצר קלוגה בצפונה של הודו בשנת 1814. בקרב זה גילו הבריטים את הלוחם הנפאלי בן שבט הגורקה. בין שני הצדדים התפתחה הערכה הדדית, שהביאה בסופו של דבר להצטרפות הגורקה למאמץ הצבאי המלחמתי הבריטי. לזכר אותו הקרב במבצר קלוגה הוקמו שני אובליסקים, המציינים את גבורתם של הלוחמים הבריטים ולוחמי הגורקה. במסגרת הסכם השלום בין הצדדים הוגדר סעיף המתיר לגייס את לוחמי הגורקה לצבא הבריטי. מה ששבה את הבריטים היה אורח הלחימה הגינטלמני, הימנעות מאכזריות מיותרת, כושר גופני גבוה, סיבולת, נאמנות לכתר הבריטי שעמדה במבחן פעמים לא מעטות, רוח מרוממת ומוראל גבוה גם במצבים קשים. הנפאלים השתתפו בכיבושים הקולוניאליים של הבריטים ובשתי מלחמות העולם. הם היוו כוח חי"ר מעולה בעל כוח סבל, כושר גופני גבוה, קשוחים, אמיצים, ממושמצים, חסונים נפשית ופיזית. עקב מוצאם מחברה היררכית הם הסתגלו במהירות למסגרת צבאית היררכית עם נאמנות מלאה.

במלחמת העולם הראשונה הם השתתפו עם כוח שמנה 200,000 חיילים, ולחמו במלחמת החפירות באירופה ובקרבות גבורה בגליפולי. במלחמת העולם השנייה הם השתתפו עם 40 גדודים ולחמו במדבר המערבי, בדרום-מזרח אסיה, בסינגפור, בבורמה ועוד. הכושר הגופני הייחודי שלהם נובע מאורח חייהם הכפרי-איכרי במורדות הרי ההימאליה. אמצעי הלחימה הייחודי להם הוא הקוקרי – סכין מעוקלת הנישאת תמיד בחגורו של לוחם הגורקה, מעבר לאמצעי הלחימה הרגילים. הגורקה הם בני הדת ההינדית. הם נמוכי קומה – מטר וחצי בממוצע, כאשר לוחם המגיע ל-1.6 מ' נחשב כבר לגבוה.

עבדות צבאית

תופעת העבדות הצבאית איננה תופעה נפוצה. המקרה הבולט והמשמעותי ביותר שלה היו הממלוכים. החילוף אל מועתצם (833-842) נחשב למייסד שיטת העבדות הצבאית. צבא שמנה 70,000 עבדים צבאיים טורקים סר למרותו.

מקור התופעה, הוא באיסור דתי. האסלאם אוסר על מוסלמי להילחם במוסלמי. העבאסים שהתייחסו בכובד ראש לאיסור על מלחמה נגד אחים לדת, נאלצו לחפש תחליף. לפיכך, באמצע המאה התשיעית ייסדו שליטי האסלאם את המדיניות המיוחדת במינה של שיטת גיוס לצבא. הם רכשו נערים לא מוסלמים כעבדים, על מנת לגדלם על ברכי דת האסלאם כלוחמים. הם ניצלו את הכנסות המדינה לקניית חיילים לצבא. חיילים-עבדים אלה יכלו להתקדם במעמדם ואף היוו את האליטה הצבאית במדינה.

העבדים הממלוכים היו במקורם טורקים קיפצי'אקים, מחופו הצפוני של הים השחור שנמכרו לעבדות בילדותם. הם הובאו לקהיר, שם הם הוכשרו כשהם מנותקים משאר העולם. תהליך ההכשרה כלל לימוד קוראן, חוקי אסלאם וכתב ערבי. כשהגיעו לבגרות החלו אימוניהם בשיטת רכיבה שהקנתה להם מיומנות מופלאה באחדות הסוס ורוכבו תוך כדי תפעול אמצעי לחימה.

האסלאם ראה הכרח ליצור מעמד חברתי של עבדים, כדי ליישב את דרישות השלטון עם דרישות הדת. היה זה למעשה פתרון 'יצירתי' ופועל יוצא של המתח בין הקוטב המדיני-משטרי-שלטוני לבין הקוטב התרבותי-חברתי-מסורתי.

מיליציה

ההגדרה של המיליציה כשיטת שירות, היא:

כוחות צבא שחייליהם הוכשרו לשרת בצבא בכל הדרגים והתפקידים,

מבלי ששירתו בצבא סדיר. לבד מגיוסם לשירות פעיל במצבי חירום ומלחמה, שירותם והכשרתם לתפקיד נעשים בדרך של קריאה לתקופת שירות קצרה בשנה.¹⁴

ההבחנה העיקרית בין שיטת שירות מיליציונית לבין שיטת שירות 'מילואים', היא העדרו של השירות בצבא סדיר. עובדה זו משפיעה על אופיו ועל רמת המקצועיות של הצבא. מטבע ברייתה, המיליציה אינה בעלת כשירות ללחימה התקפית כלפי חוץ או למסעות כיבושים כחיל-משלוח. מהותה של המיליציה היא הגנתית על בסיס טריטוריאלי מקומי. הבסיס למיליציה, הוא רצונה של המדינה לא להישען על שכירי חרב. לכן, המיליציה מבוססת על נקיטת שיטה חלופית להגנה, שעיקרון הגיוס אליה מחייב את כלל הגברים בעלי הנכסים, וזאת כתנאי לקבלת אזרחות, לרכוש נשק, להתאמן לקרב ולהילחם בעת הצורך.

מקורו של רעיון המיליציה הוא ביוון. המגבלה בשיטת המיליציה, היא שהחובה הוטלה על בעלי רכוש בלבד. בכך, לא מוצה כל הפוטנציאל הגברי הלוחם במדינה. היוונים השלימו עם מגבלה זו בכך שהם לא נדרשו לשלם על מנת להחזיק את הצבא, וכן בכך שהשיגו את נאמנות הצבא על רקע שמירת הרכוש שאיחדה אותם.

בשנת 580 לפנה"ס לערך, אורגנה רומא בחמישה מעמדות צבאיים, שגיוסו מקרב בעלי הרכוש, ונוסדה מיליציה שהתאמנה בטקטיקות לחימה של היוונים. במאה התשיעית, הוחלפה שיטת המיליציה בשיטת צו הקריאה לוואסלים בעלי סוסים. במקומות בהם הייתה האצולה חלשה המשיכה שיטה זו להתקיים, כמו למשל בשווייץ, שם מתקיימת השיטה עד היום.

באירופה בתקופת הרנסאנס, שגילתה מחדש את הלימודים הקלאסיים, נתפס רעיון המיליציה כטוב לא פחות משלטון החוק או מגאווה אזרחית. מקיאולי פיתח את השיטה בפירנצה ואף ניסח את חוק המיליציה והקים אותה שם. מקיאולי ראה את צבא האזרחים הלאומי המוזעק ללחימה למען המולדת כצורה הראויה היחידה לארגון צבאי. הנימוק לכך הוא חברתי וצבאי.¹⁵ הוא קרא להקמת מיליציה אזרחית שיפעמו בה רגשות לאומיים:

אימונים אלה הייתי מקנה לכל בני התשחורת של מדינתי, אך שקידה ודאגה מיוחדת הייתי מקדיש לאותו חלק, המגויס למלחמה: הייתי מחייב אותם להתאמן בכל ימי חג.¹⁶

המשמר הלאומי בארצות-הברית, לדוגמה, שהוא סוג של מיליציה מודרנית, מתאמן במשך סוף שבוע אחד במהלך כל חודש, כך שהמלצתו של מקיאולי ללוונטית גם לימינו. מקיאולי, בראותו את נקודות התורפה של צבא שכירי חרב

ובעיקר שכירי חרב שלא כפופים למדינתו, אלא לבעלת ברית, צרפת, הגה את הרעיון של הקמת צבא אזרחים:

[...] משעמד על דעתו, הכיר, שלא עצמו [התעצמו] המדינות אלא בכוח צבא לאומי, וגם הרומאים לא כבשו את העולם אלא בחיילים משלהם.¹⁷

המדינה המזוהה יותר מהאחרות בזכות שיטת השירות המיליציונית היא שווייץ, כפי שמעיד עליה העיתונאי עופר שלח:

בשווייץ יש גיוס חובה שרק מעטים חומקים ממנו, אחרי שירות קצר, המיועד להכשרה חיילית ראשונית, משוחרר החייל הביתה – יחד עם הרובה והחגור שלו – ומשרת מדי פעם במילואים לשמירת כשירות והתכוננות לשעת חירום. התפיסה הזו קשורה לא רק לעיצוב זהותו של האזרח הפרטי, אלא דווקא להגדרתה העצמית של שווייץ כמדינה ניטרלית. במבט ראשון זה דבר והיפוכו, אבל השווייצרים סבורים (לפחות רשמית) שדווקא צבאם החזק יחסית סייע להם להישאר מחוץ לסכסוכים בינלאומיים במשך מאות שנים.¹⁸

מקורה של המיליציה השווייצרית, היא בתחיקה צבאית של הקהילה השווייצרית, המיוסדת על חובת שירות כללית. מקור הצבא המיליציוני הוא ברוח המלחמה האנטי פיאודלית. תושבי 13 הקנטונים שאפו להשתחרר מעולם של נסיכים גרמנים ששלטו בהם. הייתה זו צורה ראשונית של 'אומה כמושה'. המרחק בין ימי שלום למלחמה, לאיכרים ולרועים השווייצרים, היה קצר וחייב התארגנות מתאימה. לשיאה הגיעה לחימת המיליציה בקרב מורגארטן ב-15 בנובמבר 1315, כאשר נפגשו "להקות איכרים עם מיטב חיל האבירים של הדוכס ליאופולד והכוהן שוק על ירך. שני הצדדים נלחמו על-פי סגנונם המקורי [...] האבירים, שמנו לא פחות מריבוא איש, היו, כמובן מצוידים ומשוריינים כהלכה ונהגו כרגיל [...] האיכרים, שמספרם מועט היה ביחס, עמדו להם הרגליהם של יוגבים חופשיים, היותם רגילים בתנאי טבע ההר [...] ליכודם העדתי והכוח הפיסי הרב [...]"¹⁹

חובת הגיוס חלה על כל גבר מגיל 17 ועד זקנתו. עיקר הכוח נבחר מתושבי הכפרים. כל גבר היה שייך ליחידה מקומית. מפקד היחידה המקומית הוא בן המקום "שרוחשים לו אמון, שהצטיין ביכולת להילחם ולקיים את המשמעת."²⁰ הפיקוד העליון הוא בידי מועצה, שהגורם החברתי המכריע בה, הוא העירוני-אריסטוקראטי. המערך הקרבי נבנה משלושה גושים גדולים: החלוץ, המרכז והמאסף. צבא המיליציה היה מונוליטי בהרכבו כחיל רגלים. (מאוחר יותר הוא השתמש במעט פרשים ותותחים).

הבטליון השוויצרי דמה מאד לפלנגה המוקדונית. לוחמי השורות הראשונות צוידו בחנית הנטויה לפנים. אנשי השורות הפנימיות צוידו בהאלבארדה שבאמצעות הגרזן שלה הייתה מסוגלת לרסק שריון של פרש ובאמצעות הוו אפשר היה למשוך את האויב מעל סוסו. מטרת הלחימה הייתה להרוג ולהשמיד את היריב מבלי לקחת שבויים. תפקיד גוש החלוץ היה לעלות במהירות על נקודה מסוימת בחזית האויב. המרכז – צעד בעקבות החלוץ, והמאסף שהמתין לממש את עצמו כעתודה.

השוויצרים מיצו את היתרון היחסי שלהם בעצם תנועתם המרוכזת, המהירה והבוטחת "...פלנגה, פלנגה עלו על האויב בצעד בוטח ומהיר, בעוברם שטח מרובה בזמן הקצר ביותר."²¹ השוויצרים כפו את שיטת הלחימה על יריביהם בעצם העובדה שתמיד הם שתקפו ראשונים ובמהירות. מהירותם נבעה גם מהעובדה שהם החליטו לא להעמיס על עצמם כלי מגן. סוד עוצמת החייל השוויצרי היה במשמעת פנימית שיצרה את הגושים האנושיים. כוחו של 'גוש העוצמה' היה בתוקפנותו ובחיתירתו הדורסנית לפנים.²² הפלנגה השוויצרית הייתה מכשיר התקפה לפי המבנה, החימוש, מיעוט אמצעי ההגנה ורוח הלחימה של החיילים. מי שהתחמק מחובת השירות – ביתו נהרס. מי שברח משדה הקרב – סופו להפסיד את חייו ונכסיו. חובת הציות למפקדים ואיסור ביזה בעת הלחימה היו מעקרונות המיליציה.

המיליציה השוויצרית התנהגה בהתאם לדפוסי מיליציה קלאסית עד להקמת שוויצריה כמדינה עצמאית בשנת 1474. לחימתה הייתה הגנתית עם טקטיקה התקפית על בסיס מרחבי ולוקאלי. מכאן ואילך, בעקבות התדמית האיכותית שנוצרה לצבא זה עם חיפוש אחר מקורות פרנסה חלופיים, הפכה המיליציה לצבא שכירים, לכל המרבה במחיר.

המיליציה הפלורנטינית

המיליציה של פירנצה, היא יציר כפיו של ניקולו מקיאוולי. אפשר לראות בה את המשנה הסדורה ביותר להקמת מיליציה, על יתרונותיה ומגרעותיה בשיטת שירות זאת. תיאורה של מיליציה זו וניתוחה, ימחיש היטב את השיטה.

מקיאוולי הגיע למסקנה כי זו שיטת השירות הצבאי המועדפת בעיקר על רקע אכזבותיו הנואשות משכירי חרב ומבעלי ברית. ב-30 בדצמבר 1505 הוא קיבל את כתב האמנה הראשון שאפשר לו לרשום את האנשים למיליציה. רעיון המיליציה התבסס על מסורת מקומית קדומה יותר שהתקיימה תקופה קצרה והתנוונה בעקבות הכנסת צבאות שכירים. בשנת 1351 בוטל למעשה חיל הפרשים הפלורנטיני העצמי ובמקומו הוטל מס על חייבי הגיוס. מס זה שימש למימון שכירת חיילים

זרים. כך ירדה המיליציה הקומונאלית והומרה בצבא שכיר, עד שלא נותר לפירנצה כוח מזוין משלה.

עקרונות לארגון המיליציה: היחידות המוקמות הן על בסיס מקומי, רשאי להצטרף רק מי שנולד שם או מתגורר במקום דרך קבע. כל יחידה מצטרפת ליחידה גדולה יותר – 'באנדיארה' שבראשה עומד קאפיטנו. בראש כמה באניארות מוצב מפקד הקרוי 'קונסטאבול'. תפקידו לאמן את המגויסים וללמד אותם את תורת הלחימה. הוא יפקד על 300 איש לפחות. "הקונסטאבולים, המחויבים לשהות בהתמדה במקומותיהם, ליד הבאנדאריות שלהם, שומה עליהם לאסוף את האנשים הנתונים לשליטתם, לפחות אחת לחודש."²³

כאמור, אנשי המיליציה נבחרו מתוך הסביבה הקרובה של העיר כאשר המפקדים הם מהעיר עצמה. כל מקום שיש לו כנסייה משלו, צריך להקים יחידה צבאית. אנשי העיר הם המפקדים והפרשים (המיליציה תתבסס בעיקרה על חיל רגלים, לכן, באופן מעשי, אנשי העיר לא ייקחו בה חלק מסיבי). לכל יחידה מעניקים דגל, הנושא את סמל פירנצה בלבד. לכל פלוגה דגל ומספר סידורי. גודל המיליציה נקבע לפי גודל האוכלוסייה ויכולת חימושה.

השליטה על המיליציה: כדי שהמיליציה לא תהפוך למכשיר במלחמת אזרחים הציע מקיאוולי ש"מן ההכרח לערוך את העניינים בסדר כזה, שיהיו מצייתים לכמה רשויות."²⁴ הוא פיצל את השליטה על המיליציה למי ששולט בה בימי שלום – מינהל חדש שיוקם לצורך כך, ולמי שמפקד עליה בימי מלחמה – מועצת העשרה ורשות המשלמת את משכורתה: מועצת העיר, המנהל וועדת העשרה. העיקרון השולט הוא שהמיליציה מצייתת למרות ציבורית ובשום מצב לא לאיש פרטי. רק לוועדת העשרה שמורה הסמכות להפעלת הכוח המיליציוני. ועדת התשעה – מופקדת על ארגון המיליציה. חבריה נבחרים לזמן מוגבל וקצוב של שמונה חודשים בלבד, יש בוועדה ייצוג לגופים השונים בפירנצה. הם לא מקבלי משכורת, זכאים להוצאות. אין לוועדה סמכות "[...] לצוות על כל הבאנדיארות, או על מקצתן, או על המגויסים שלהן [...]" שיעשה דבר שהוא בחזקת פעולת מלחמה, או כל פעולה אחרת, אשר נעשית בנשק [...]"²⁵ תפקיד הוועדה, הוא להקים מיליציה בת עשרת אלפים איש, לפחות, אם אפשר יותר לפי גודל האוכלוסייה ויכולת חימושה. תפקיד נוסף, הוא לוודא שבמחסן הנשק יהיה מלאי מתאים לחימוש האנשים. (לפחות, 2,000 שלטי ברזל, 500 רובים ו-4,000 חניתות).²⁶ סייג לגבי המפקדים – לא יהיו ממונים על בני מקום הולדתם. תקופת הכהונה – לא יותר משנה אחת.

מיון האנשים: המיון הראשון מתבצע "לפי מה שנראה לו ולפי מה שטוב בעיניו."²⁷

נציג הממשלה עובר במחוזות ורושם את הגברים הראויים לשאת נשק. מתוך המבחר הכללי של חובת השירות ממיינים את המוכשרים ביותר או את כל מי שטוען ובצדק שאינו יכול להיעדר מהבית. תנאי המיון הראשון הוא שלכל באנדיארה לוקאלית מגייסים רק אותם אנשים שנולדו במקום מסוים או גרים בו דרך קבע. חייבי הרישום הם כל הגברים מבני 15 עד 50, עם אפשרות לחריגה במקרים מיוחדים. באופן מעשי נלקחו בני 17 עד 35 ובתנאי שבכל חצר יישאר איש צעיר אחד לפחות לצורכי המשפחה והבית.²⁸

ציוד האנשים: כל מגויס קיבל מלבושים (כובע, מעיל, גרביים ונעליים) וכלי זין מהרשות המרכזית. לפי ראות עיני נציגי השלטון והמפקד המקומי יינתנו בידי המגויסים קשת, האלאברדה, חנית ארוכה ושלט נחושת. לכל חייל – שלט ברזל. בידי כל מאה רגלים מצויים לפחות 60 חניתות ו-10 רובים, השאר יצוידו בקשת, רומח, חרמש, מגן עור או עץ וחרב. כל פרש שגויס חויב לדאוג בעצמו לכלי נשקו, למעט הסוס שנרכש על-ידי המדינה ומחירו נוכה בהדרגה ממשכורת הפרש.

תגמול: בימי שלום זכאי ה'סולדאטו' לחצי סולדו (המשכורת), בימי מלחמה-למשכורת שלמה.

חובת אנשי המיליציה: מפעם לפעם ייערכו תחרויות בשימוש בנשק, המצטיינים זוכים בפרסים כמו מכנסיים, כובע או גביע. מי שמשכיר עצמו לצבא זר – דינו מוות.

אנשי המיליציה מועסקים בין 12 ל-16 פעמים בשנה לאימונים ועריכת מפגנים.

ייעוד המיליציה: "[...] כיוון שהם שוהים בביתם מזוינים, הם מבטיחים את הארץ מכל התקפת פתע [...]"²⁹ המיליציה נחלקה לשני סוגים: כאלה שנועדו להישאר במקומם לצרכי הגנה; והחלק השני שיכול להיקרא למחנה לשם פעילות מלחמתית בטוסקנה. כלומר, יעוד המיליציה הוא לוקאלי ובתחומה של המדינה הפלורנטינית.

הבעייתיות בשיטה:

הרגלי חוסר משמעת; יחסי איבה השוררים, לעיתים, בין כפר לכפר.

לעולם אל תעמיד יוזמה ונשק לרשות ההמונים, שאם אך טעמו טעם שלטון כלשהו, שוב אין לעצור בעדם, לפי שהם משוכנעים להיות חזקים יותר בגלל עדיפותם המספרית [...]"³⁰

החשש שישתמשו בכוח הצבאי למטרה פרטית. כדי למנוע זאת נקבע שרק ועדת העשרה יכולה להפעיל את הכוח ומפקד שחורג מכך ומשתמש ביחידה שלו "[...] לשם יישוב סכסוך פרטי, או לטובת כל איש פרטי, או אם יאסוף מקצת מגויסים בשביל לפגוע ביריבו [...]"³¹ דינו מוות.

חלוקת הנשק בידי אזרחים גרמה לקשיים בשמירה עליו. היו כאלה שהפסידוהו במשחק והיו כאלה שמכרוהו בכסף מלא.

במפגש של מיליציה עם צבא מקצועי, מן הסתם יגבר הצבא המקצועי. חיל המצב של פראטו, שאויש על-ידי המיליציה הפלורנטינית התמוטט והתפורר למראה ראשוני הספרדים שתקפו אותו

מעולם לא התראו חיילים אלו פנים עם אויב, וכאשר הופתעו על-ידי הספרדים הזריזים והמנוסים, שעלו לפתע בחומה וחדרו בעדה והסתערו קדימה כמו 'כלבים שוטים' – הוכו אנשי המיליציה בתדהמה וברחו.³²

נימוק נוסף שנותן מקיאוולי לתבוסת המיליציה, הוא העובדה שתושבי המקום עצמם, הסתגרו בבתיהם והשאירו את המיליציה להילחם עבורם. היעדר הזיקה הישירה למושא ההגנה לא תרם לרוח הלחימה ולנכונות להקרבה.

יתרונות השיטה:

שחרור מהתלות בחיילים זרים להגנת העיר;
נאמנות לרפובליקה –

מצד נאמנותם יעלו על כולם, הן בשל טבע האזור והכבוד שיהיו רוחשים למפקדיהם והן בשל כך שהם יודעים, כי יחד עם הכבוד הם עלולים להפסיד את נכסיהם ואת המולדת.³³

הגורם המלכד במיליציה

הגורם המלכד הסמלי, היה קרון מלחמה, המזכיר את ארון הברית, כאשר הפעם האחרונה שצעדו אחריו, הייתה בשנת 1325:

ההולכים אחרי קרון המלחמה ה- *carreccio*, חוזרים אליו ומתלכדים סביבו בשעת מצוקה בקרב ומגינים עליו בכל מחיר כסמל המקודש של חירות המולדת.³⁴ [...] הדגלים, כולם נושאים את סמל פירנצה בלבד [...] כדי שכל אנשיכם יהיו כרוכים אחרי עניין אחד ולבל יעמוד לנגד עיניהם שום נושא אחר זולת הסמל הציבורי, שרק אותו ישרתו [...] ³⁵.

הגורם המלכד השני, היה הנאמנות לרפובליקה הפלורנטינית. כל מיליצאנט שם את ידו על ספר הקודש ונשבע אמונים לרפובליקה. טקס זה התקיים פעמיים בשנה, במהלכו נערכה מיסה ובהמשך נאום על-ידי נציג השלטון המזכיר את חובות המיליציה וזכויותיה.

מילואים

המילון למונחי צה"ל מגדיר את המילואים כ: "חלק מכוחות הביטחון של המדינה המשרתים בעת מלחמה או בשעת חירום."³⁶ המבחין העיקרי בין המילואים לבין השיטה הקודמת שנסקרה, המיליציה, הוא בכך ששיטת השירות במילואים מתבססת על העובדה שהמשרת בה ביצע שירות סדיר במשך זמן משמעותי, לפחות להכשרתו. יתרונו הבולט ואולי היחיד של צבא מילואים, הוא במסה שלו. כאשר שאלת המסה היא כורח, אין ברירה לאותה מדינה אלא לנקוט שיטת גיוס זו. לפחות בהתחשב בעלותו, יחסית לחלופות אחרות.

אחת התכונות החשובות והבולטות בשיטת השירות של צבא המתבסס על כוחות מילואים, היא בהיותו גורם ממתן בהפעלתו של הכוח הצבאי. מבנה הכוח האמריקני, כפי שעוצב על-ידי גנרל אברהמס וכלקח ממלחמת ווייטנאם ממחיש עובדה זו:

שורשי הטיעון הפוליטי ליתר שילוב ומעורבות של המילואים נעוצים בווייטנאם. הנשיא ג'ונסון בחר להישען ולסמוך על צבא מגויס בלבד, המורכב מצעירים רבים, אשר נאמנותם אינה מוטלת בספק. זאת, במטרה לצמצם את שיבוש והתמוטטות החזית הפנימית עד כמה שניתן, ולדכא את האופוזיציה הפופולארית. בשנים הראשונות הצליחה במידה מסוימת 'דוקטרינת ג'ונסון', אך ככל שמספר ההרוגים והפצועים עלה, התרחב הקרע הבלתי נמנע בין הצבא הז'ירי והעם. תהליך דומה של הפרדה עבר הציבור בארצות-הברית. העלייה בכמות הנפגעים הביאה להכרה, כי מייצג אותם גוף של לוחמים במלחמה בלתי פופולארית ומיותרת. מסיבה זו גנרל אברהמס, בתקופת כהונתו הקצרה כרמטכ"ל היבשה, עמד על כך כי הצבא לא יילחם שוב במלחמה יזומה, שלא תזכה לאמון ולמעורבות מצד העם האמריקני. גיוס מילואים בתחילתו של עימות יביא הביתה לארצות-הברית את ההכרה, כי הוא – הציבור, מעורב בו באופן אישי. מכאן, הגיע אברהמס למסקנה כי יש לארוג את רקמת הכוח כך, ששום כוח צבאי סדיר לא יוכל להכריע מלחמה בעתיד ללא תגבור מילואים.³⁷

דוגמה נוספת למתנינותו של כוח המילואים אפשר להביא מהוויכוח בין השמאל לימין בצרפת שבין שתי מלחמות העולם. בניסיון להסביר את הדוקטרינה ההתקפית הבלעדית של הצבא הצרפתי לפני מלחמת העולם הראשונה, אחד ההסברים של השמאל, היה שהצבא כדי לשמור על ייחודו המקצועני פיתח דוקטרינה התקפית שרק צבא מקצועני יוכל להוציאה לפועל וזאת כנגד המאמצים להפוך את הצבא למילואים.

בישראל, יש טוענים כי העובדה שברצועת הביטחון בלבנון לא שירתו יחידות מילואים "תרמה רבות לשהותה המיותרת של ישראל שם במשך שנים".³⁸ הממסד הצבאי, יעדיף מן הסתם ובאופן מסורתי את צבא הקבע המקצועי ואת גיוס החובה ויגלה חשדנות כלפי צבא מילואים. נוצר למעשה מעגל קסמים של חשדנות והזנחה מצד הצבא מול רמת ביצועים ירודה מצד אנשי המילואים, הנובעת, בחלקה, מאותה הזנחה. המפקח הצרפתי על הרגימנטים של המילואים התבטא ב-1911: "דיביזיות המילואים האלה קיימות רק על הנייר, אבל מי יערוב לאיתנותן?"³⁹

כיוון נוסף לאי-שמישותם של כוחות המילואים, הוא במקרה של מדינת ישראל. על-פי עזר גת, ישראל היא המקרה הקיצוני ביותר שבו כל כוח האדם הזמין מגויס למלחמה. גם במדינת ישראל שבה נמשכת ההיערכות ללחימה יבשתית בקנה מידה גדול, הולך ומסתמן שינוי. עדיין יש בישראל אומה אוחות נשק מטעמים צבאיים וסמליים. אולם, לצורכי שדה הקרב עתיר הטכנולוגיה והן לצורכי 'שיטור' יומיומי גוברת ההעדפה לכוחות סדירים ומקצוענים קטנים על פני המוני אנשי מילואים.⁴⁰

שיטות שונות להחזקת כוחות המילואים:

יחידות תחלופה

השיטה מיועדת לעתודות כוח-אדם ללא שיבוץ ליחידה מסוימת. עתודה זו אמורה להשלים פערים ביחידות הלוחמות בעת הצורך. מעתודה כזאת נדרשת רמת הכשרה נמוכה יחסית, ובהתאם לכך ההשקעה בה וכשירות האנשים. הגרמנים עשו כך על-פי תפיסתם את 'האומה החמושה' בתחילת המאה ה-20. גם הצרפתים, לפני מלחמת העולם הראשונה, החזיקו חיילי מילואים שלא שובצו ביחידות. חיילים אלה רוכזו במאגרים עורפיים למילוי אבדות בשלב מאוחר יותר.

יחידות מילואים עצמאיות

יחידות בהן הן סגל הפיקוד והן החיילים מורכב כולו מחיילי מילואים. לעובדה זו יכולה להיות השפעה על רמת המקצועיות של היחידה. או, לחלופין, תידרש במקרה כזה השקעה משמעותית יותר, על מנת לשמר את הכשירות המבצעית של יחידה מסוג זה.

יחידות מילואים עם סגל סדיר

גירסה מתקדמת של השיטה הקודמת. בשיטה זו מעורבים סגלי פיקוד סדירים

עם חיילי מילואים. הרמה המקצועית הצפויה תהיה גבוהה יותר. מנגד, בשיטה זו יתעוררו בעיות הנובעות משילוב סגל סדיר על אורחותיו, עם חיילי מילואים.

יחידות מילואים משולבות ביחידות סדירות

הרעיון בשיטה זו, הוא החזקת יחידות מילואים שלמות בתוך יחידות גדולות יותר שהן סדירות. כך נהגו, למשל, הפרוסים בסוף המאה ה-19 כאשר הם החזיקו דיוויזית מילואים בכל קורפוס פעיל. דוגמה אפשרית נוספת, היא החזקת גדוד רביעי מילואים בכל רגימנט פעיל.

השלמות

על-פי שיטה זאת יוחזקו השלמות של חיילי מילואים ביחידות סדירות. ההשלמה יכולה להיות בחיילים בודדים ובבעלי תפקידים ומקצועות מסוימים. או כפי שעשו הפרוסים בסוף המאה ה-19, שהחזיקו יחידות סדירות במחצית המצבה שלהן, ועם הצורך בגיוס הכפילו את המצבות באמצעות אנשי מילואים. כך עשה גם הצבא הצרפתי ברפורמה של אחרי 1870 כשספג ליחידות הסדירות שלו אנשי מילואים ובכך הכפיל אותן.

עיבוי יחידות קיימות

שיטה הנהוגה על-פי הפרוסים בחיל-האוויר הישראלי. על-פי המודל הנהוג היום בחיל-האוויר הישראלי: שלד סדיר קבוע מחזיק את הטייסת ושומר על עדכון בתורת הלחימה והטמעת האמצעים, כשרוב הטייסים מגיעים מהבית ליום אימונים בשבוע.⁴¹

שיטת שירות חובה סלקטיבי

שיטת שירות חובה טוטאלית, בה מתגייסים כולם, כמעט שאינה קיימת. גיוס החובה האוניברסאלי הוא רק להלכה, ובאופן מעשי הוא סלקטיבי. תפיסה חברתית, רעיונית ולאומית יכולה להביא למצב בו מדינה תרצה להנהיג גיוס חובה כללי. מגבלות שונות כמו: לחצים פוליטיים, אינטרסים מגוונים ויכולות של המדינה ושל הצבא, יצמצמו ויגבילו את הגיוס. יש מגוון רחב של שיטות וסיבות להגבלת הגיוס. כך למשל, בצבא הרוסי רק כשליש מחייבי הגיוס מגיעים לכלל שירות חובה.

אפילו מדינת ישראל, הנחשבת לתובענית יותר בנושא גיוס החובה, אינה עומדת בכך. רק קצת למעלה משני שליש מהשנתון המתאים מתגייסים, כאשר לא כולם

יסיימו את שירות החובה שלהם במלואו.⁴² עובדה זו היא שעומדת בבסיס הצעתו של פרופ' סטיארט כהן לבחון את חלופת הגיוס הסלקטיבי גם במדינת ישראל.⁴³ צרפת, אימה הורתה של שיטת גיוס החובה, הפעילה אף היא רק גיוס חובה סלקטיבי במהלך השנים. בצבא הצרפתי של סוף המאה ה-19 מתוך מחזור גיוס של כ-300,000 כמחצית קיבלו פטור מטעמים שונים. גיוס החובה כערך חברתי-תרבותי נשאר בצרפת עד היום. הצורך פחת, והיכולת – לבטח על דבר שאין בו נחיצות מוכחת ומידית – פחתה. כך גם נכונות המשטר להשקיע ונכונות החברה להקריב. לפיכך, מתקיים בצרפת שירות חובה של יום אחד, בו המתגייס מתייצב בבוקרו של יום ולאחר תהליכי רישום ושיעורי נשק בסיסיים הוא משוחרר בערבו של יום. כך מצאה צרפת פתרון לערך ולמסורת אל מול הצורך והיכולת. הסינים אף הם מצאו פיתרון משלהם לגיוס חובה סלקטיבי. הם מטילים על כולם את החובה להתגייס, אולם, הצבא מגייס רק את מי שהוא מוצא לנכון.

בארצות-הברית, כאשר הופעל כבר גיוס חובה הוא הופעל באופן חלקי על-ידי מערכת הגיוס הסלקטיבי, שנקראה כך בתקופת מלחמת העולם השנייה. שליש מהגברים שנקראו לשרת נפסלו לאחר מבדקים פיזיים. המצב שנוצר היה שהמגויס שעבר את המיון הראשוני היה בריא ומשכיל יותר מהאמריקני הממוצע. כמעט מחצית מגויסי החובה היו בוגרי תיכון ועשירית מהמגויסים היו בעלי השכלה גבוהה.⁴⁴

שיטת גיוס החובה הסלקטיבי, בין אם במוצהר ובין אם בפועל, היא שיטת הגיוס הנפוצה יותר כאשר מפעילים את גיוס החובה. הסיבה העיקרית לכך, היא מציאת האיזון במתח בין שלושת הקטבים עליהם דנו קודם לכן: גיוס חובה כנורמה חברתית לאומית, והפשרה מול גורמים אינטרסנטיים ומגבלות וצורך המדינה להחזיק צבא גדול. השיטות ליצירת הסלקטיביות הן מגוונות וחלקן תואר לעיל. ביטוי למתח הזה הוא הרצון הקבוע של מפקדי הצבא להגדיל את הצבא או לפחות את זמינות כוח-האדם העומד לרשותו, היכולת והרצון של המדינה וכמובן רצון העם להתגייס. מלחמת העולם הראשונה והשנייה, על שפעת אנשיה הלוחמים, היו ביטוי נרחב לשילוב מרבי של שלושת המתחים הללו.

שיטות שונות לגיוס חובה סלקטיבי

גיל – השיטה הברורה ביותר היא לתחם את קבוצת הגיל או השנתון אותן מעוניינת המדינה לגייס. אפשר בתוך שיטה זו להגביל שנתונים או לקבוע מכסה קבועה מתוך השנתון עצמו.

מין – קביעה של מדינה שרק גברים ישרתו בצבא, היא למעשה גיוס סלקטיבי.

נורמות – קביעת נורמות מכל סוג שהוא: בריאותיות, השכלתיות, חברתיות, פליליות, נאמנות מפקפקת, בעלי כישרונות מיוחדים, טעמים דתיים, טעמי מצפון ועוד. כל קביעה מסוג זה, למעשה הופכת את החובה הכללית לבררנית.

תשלום כופר – כפי שהיה מקובל למשל בצרפת עד 1872, על מנת לקבל פטור משירות חובה.

משך שירות חובה משתנה – בצרפת למשל, הנהיגו ב-1872 שיטה זאת. כך, חלק מהאנשים שירתו חמש שנים והשאר שישה חודשים או שנה לפני שעברו לשירות מילואים. החלוקה הייתה על-פי הגרלה, שגם היא שיטה לשירות חובה סלקטיבי.

שירותי מדינה חיוניים אחרים – בצרפת, למשל, פטרו משירות צעירים שלמדו הוראה וכמרים. בגרמניה עומדת הברירה בפני הצעיר המתגייס בין שירות לאומי לשירות צבאי.

הדגם המשולב – חובה והתנדבות

באופן מעשי הגיעו רוב הצבאות לפתרון של דגם משולב בשיטות השירות שלהם, בבואם להרכיב את הצבא אליו הם נדרשו. לכל שיטת שירות יש את היתרונות והחסרונות שלה. דגם משולב, שימצה את היתרונות של השיטות, הוא משאת נפשו של בונה הכוח הצבאי.

הדגם המשולב, הוא פשרה בין אינטרסים ואילוצים, כפי שהיה זה בצרפת שלאחר נפוליאון, עת הונהג שירות חובה מוגבל, מילואים וצבא מקצועי של שירות ארוך. המעמד הבינוני היה מרוצה מכך, מפני שצבא מקצועי אפשר לו למצוא תחליפים לגיוס בניהם. בסיס הצבא נותר מוגבל למידה שלא היה בה כדי להופכו לאמצעי של מהפכה עממית, כך שזה היה נוח גם למדינה. ולבסוף, גם הצבא הבין שעדיף לו שירות ממושך על פני אופיו הפרוע והבלתי נשלט של מגויס החובה. השילוב בין החברה, הצבא והשלטון היו מושלמים במקרה זה.

לגנרל אוברסט הנס פון זאקס (1866-1936) ניתנה ההזדמנות לבנות צבא כמעט מבראשית. הוא התמנה לרמטכ"ל צבא גרמניה עד לפירוקו בהתאם לחוזה ורסאי לאחר מלחמת העולם הראשונה. הוא הקים מחדש את הצבא הגרמני בהתאם למגבלות שהטילו עליו תוצאות המלחמה. שילוב של צבא המונים, המשלים צבא סדיר קטן ומאומן, מצויד ונייד, המספק מענה למתקפת פתע, ומכין ומשמר את המסה העיקרית של צבא ההמונים. צבא זה מאופיין בגודלו הניכר; הוא מוכוון בעיקר להגנה, בגלל אי היכולת להכשירו כהלכה ולשמור את רמת כשירותו. הוא אמור להיות מסוגל להעניק גיבוי לצבא הסדיר הקטן ובזכות גודלו ועוצמתו – להכריע.

כך מתאר זאקט את הצבא המשולב בעיניו:

כמסקנה מניסיון המלחמה תתגבר אט אט הכרה כי עבר זמנם של צבאות ההמונים, וכי בעתיד יוקמו צבאות קטנים, בעלי איכות גבוהה, המסוגלים למבצעים מהירים ומכריעים, ובכך יסייעו לרוח לגבור על שלטון החומר. לצד צבאות אלה תקוים הגנת הארץ מתוך חובת שירות כללית מודרנית ומפותחת.

[...] הצבא של ימי שלום, שאפשר לכוונתו גם צבא האבטחה או צבא המבצעים, מורכב מחיילים מקצועיים בשירות ממושך, רצוי שאלה יהיו מתנדבים [...] צבא זה חייב להעניק, לכל הפחות, הגנה בפני מתקפת פתע של האויב [...] לצידו של צבא כזה עומד גרעין של קצינים וצוותים המהווים את הסגל ביחידות ההדרכה ובבתי הספר, שבמסגרתם יקבלו כל הגברים הצעירים המסוגלים לשרת הכשרת חובה מקוצרת [...] בדרך זו נוצרת שפעת אדם צבאית אשר מסוגלת למלא את חובת ההגנה של המולדת [...]⁴⁵

משימתו העיקרית של 'צבא המבצעים', היא לגשר בפעילותו על פער הזמן שבין ראשית הייצור לבין הנפקת הנשק לצבא המגן.

אפילו לידל הארט, שצייד ודגל במקצוענות לשמה באמצעות צבא קבע, השלים עם הצורך בשילוב שתי השיטות. הוא גרס שיהיו שני סוגים של כוחות. האחד, שיוחזק תמיד ברמת כוונות גבוהה, יהיה כוח הלם מובחר עתיר טכנולוגיה ומקצועני ויהיו בו אוגדות משוריינות וממוכנות, אוגדות מוטסות וחיל-אוויר חזק. האחר, יכלול מיליציות להתנגדות מקומית ולעיכוב התקדמות אויב. כמו כן, יש לתת את הדעת להתגוננות אזרחית ולהגנת התעשייה.

הוא חפץ בצבא קטן של מקצוענים, שיהיה אפשר למכן אותו במלואו ולאפשר לו לנצל היטב את הטכנולוגיה המודרנית [...] על הצבא הזה יהיה אפשר להוסיף צבא מתנדבים מיליציוני. שאר תושבי הארץ יישארו במקומם ויועסקו על הצד הטוב ביותר בייצור הציוד הדרוש למלחמה מודרנית.⁴⁶

אנגלס לפניו, גרס אף הוא שהדגם המשולב הוא כורח המציאות:

כל עוד קיים עימות עם אויבים מאורגנים ומצוידים היטב יש צורך בגייסות, שאינם פונים ללימודי היסוד של הלחימה רק בשעת התייצבותם מול האויב [...] אכן, אין אנו מתחשבים בהזיות של צבא מיליציוני ללא תקופת שירות קבועה כביכול.⁴⁷

כוחות היבשה האמריקנים, בפיקודו של גנרל קרייטון אברמס, נבנו לפי הדגם המשולב על-פי לקחי מלחמת וייטנאם ולא רק משיקולים צבאיים תועלתיים, כפי שפורט קודם לכן. 'הכוח הטוטאלי' הוא מבנה כוחות שבמסגרתו יפעלו יחידות סדירות ויחידות מילואים בצוותא. כוחות יבשה מורחבים, המקיפים 16 דיוזיות, יישענו על המשמר הלאומי ועל יחידות מילואים נוספות כדי להתגייס במקרה של סכסוך.

המטרה לא הייתה רק יעילות, אלא גיבוש זיקה לעם האמריקני וקיומה. לא עוד מלחמות בדם קר. לא עוד מלחמות בלי גיוס של תמיכה עממית [...] זה היה מהלך נועז.⁴⁸

שיטות השירות השפיעו על מבנה הצבאות ועל ייעוד כל חלק מהצבא שנבנה בשיטת שירות אחרת. כך למשל, ב-1860 לערך, ביצע מלך פרוסיה רפורמה בצבאו: מיליצית הלאנדוואר העצמאית שהייתה לא אמינה מבחינה פוליטית וצבאית נהפכה לעתודת קו שני, מאחורי צבא גדול המבוסס על גיוס חובה כללי לתקופה קצרה. בדרך זאת הוקם צבא לאומי מאומן וממושם, וחסר תקדים בגודלו. כתגובה לגידול המשמעותי בצבא הפרוסי הקימו הצרפתים צבא קבע של שירות ממושך, המבוסס על גיוס חובה מוגבל. הוקמה עתודת מילואים של הקו הראשון ומיליציה של הקו השני.

הצבא הרומי, ממחיש תופעה זו ומוכיח את הקלאסיות שבה. הצבא היה בנוי למעשה משתי רמות או שכבות. רמה אחת, הייתה של אזרחי רומי שהרכיבו את הלגיונות, והרמה השנייה, הייתה של חילות העזר שאוישו על-ידי המדינות הגרורות לאימפריה הרומית. חילות העזר היו מאורגנים בגונדות של פרשים, קוהרטות של רגלים קלים, או ביחידות מעורבות של פרשים ורגלים, והיוו כוח משלים לכוחות הלגיון. לגיונות רומי נבנו והוכשרו ללוחמה בעצימות גבוהה. אחד התפקידים הסמויים שלהם, היה להבטיח את אמינותם של חילות העזר. תפקיד זה בוצע באמצעות הרתעה, שנבעה בעיקרה מהעליונות הטקטית הברורה של הלגיונות ללוחמה בעצימות גבוהה.

יתרונו של הלגיון היה בקרב פנים אל פנים. הגוף הלוחם העיקרי שלו התבסס על רגלים והנדסה קרבית, וזאת כדי להחזיק שטח מול התקפה, או כיבוש שטח כנגד אויב מרוכז, כולל במבצרים. נקודת התורפה של הלגיון, הייתה בלוחמה נגד גרילה, בשל הכבדות היחסית שלו, שלא אפשרה לו למצות את היכולות שלו בלוחמה נידת כנגד אויב חמקמק. כוחות הלגיון "יכלו להתקדם באיטיות, אך בהתמדה, לעבר צומתי העצבים של עוצמת האויב כדי להכניעם באמצעות מצור או התקפה."⁴⁹ קונסטנטינוס

הקים, בשלב מאוחר יותר, את הפיקודים החדשים של צבא השדה הקבוע: קצין חיל הרגלים הראשי וקצין הפרשים הראשי. במאה הרביעית, המבנה הכפול של הצבא הקיים היה כך: מפקדי גזרות החזיקו תחת פיקודם חיילים – איכרים וכוחות של הפרובינציות להגנה על הגבולות; החלק השני, כלל חילות שדה מרכזיים תחת פיקודו של הקיסר וקציני החיל הראשיים.

שיטת השירות בדגם המשולב אף יכולה להשפיע ולקבוע את תפיסת הפעלת הכוח עצמו. כך מצאנו לדוגמה במלחמת העצמאות האמריקנית:

ג'קסון ידע את כושרם ומגבלותיהם של אנשי המיליציה שבפיקודו. נגד חיילים סדירים הפעיל את אנשיו מאחורי ביצורי שדה ולא בשטח פתוח. החיילים הבריטים ותיקי הקרבות, 8,000 במספר, תקפו חזיתית וספגו אבדות כבדות [...] הניצחון בניו אורלינס הוכיח את ערכה של המיליציה כאשר מפעילים אותה כזאת.⁵⁰

מאוחר יותר אימצו הצרפתים והגרמנים את השיטה, שלפיה כשירותו של הכוח, ייעודו ומשימותיו, יותאמו לשיטת הגיוס עצמה. תוכנית 3 הצרפתית משנת 1882, פרסה שתי ארמיות המבוססות על אנשי מילואים בעורפן של חמש ארמיות קו ראשון, שהתבססו על חיילים סדירים עם אנשי מילואים אורגניים.⁵¹

לפני מלחמת העולם הראשונה, המתגייסים בצרפת שירתו שנתיים בשירות פעיל; 10 שנים בעתודות הקו הראשון כמילואים; ועוד 12 שנים בעתודות הקו השני והשלישי – כוחות טריטוריאליים ומילואים טריטוריאליים.

בגרמניה, לפני מלחמת העולם הראשונה, המתגייסים שירתו שנתיים בשירות פעיל; 10 שנים בעתודות הקו הראשון – מילואים ולאנדוואר; ועוד 13 שנה בעתודות הקו השני והשלישי – לאנדוואר ולאנדשטרום.

בבריטניה, השתבשו העניינים לפני מלחמת העולם הראשונה ובמהלכה. תפקיד הגנת האיים היה נתון לאחריות הצבא הטריטוריאלי. כתוצאה מהצורך לשגר צבא לצרפת נדרש צבא המתנדבים לקבל את הגנת האיים ואילו הצבא הטריטוריאלי נשלח לצרפת.⁵²

'האומה החמושה'

'האומה החמושה', היא הדגם האולטימטיבי של צבא, כשלמעשה הכוונה היא ש"כל העם צבאי". מקיאוולי יכול להיחשב כמבשר רעיון 'האומה החמושה' בעת החדשה, כדברי פ' פיארקי, בהקדמה לספרו ה'על אמנות המלחמה':

ניסיון האינטרפרטציה של אמנות המלחמה העתיקה, גם אם נראה

כיום כמוטעה מכמה בחינות, בכל זאת הנהו הישג גאוני וגילוי רוחני מיוחד במינו, אשר מזדקר כאור מופלא מתוך ההגות האיטלקית. האמונה בכוחות העממיים הבריאיים והתודעה שהעם הוא יסוד המדינה, באות לידי ביטוי, בגבולות מושגי הזמן, בשאיפה זו לאזרח החייל. היות האזרח חייל והחייל – אזרח, מוליכה להתגברות על האנטיתזה בין איש המלחמה ואיש השלום. כך יש לראות את מאקיאווולי – כיום יותר מאשר אי פעם – כנושא ברירה חברתית. ועם זאת, העמיק לרדת לחקר הבחינה האסטרטגית בקובעו כי המלחמה, כביטוי הנחרץ והטרגי ביותר של הפעילות המדינית – הנהלתה ותוצאותיה קשורות במישרין באיתנותו הפנימית, המוסרית של העם הלוחם.⁵³

[...] המהפכה הצרפתית ועלייתו של נאפוליאון בונאפארט הפכו את המלחמה בין שליטים למאבק בין כוחות. במשך מאות בשנים הייתה המלחמה נחלתם של אנשי מקצוע, ולאוכלוסיות האזרחים לא היה חלק רב בה. חוק הגיוס הכללי, שהעבירה האסיפה הלאומית הצרפתית ב-23 באוגוסט 1793, הגשים רעיון זה הלכה למעשה, פתח את עידן "גיוס החובה" ויצר את האומה החמושה, או ההמון המזוין. העם, שתפס את השלטון במדינה, נקרא עתה להגן עליה. פולר כתב כי הוא הביא "לשינוי המדיני והצבאי הגדול ביותר שידה העולם עד אז." נפתח עידן המלחמות הלאומיות, הבלתי מוגבלות, שכן מאז ואילך אפשר היה לגייס את כל המשאבים האנושיים והחומרים של הארצות, ולהטילם למלחמה [...].⁵⁴

מלחמת האזרחים האמריקנית פעלה על-פי תופעת 'האומה החמושה'. במדינות הקונפדרציה היו רק 5.5 מיליון לבני עור, עם זאת שירתו בצבא הדרום עד סוף המלחמה יותר ממיליון חיילים. אוכלוסיית מדינות הצפון מנתה יותר מ-20 מיליון נפש, ובצבא הצפון שירתו 2,375,000 חיילים. ברוב הקרבות ספגו שני הצדדים אבדות רבות. עובדה זו, וכן ההפעלה החפוזה של חיילים מאומנים-למחצה, הולידו טקטיקה של מסות.⁵⁵

פרוסיה אימצה את עיקרון 'האומה החמושה' לאחר מפלתה ב-1806. זה מה שאפשר לה להכריע את האוסטרים באמצעות צבא המונים.⁵⁶ ב-1866 התפיסה של 'אומה חמושה' אפשרה לפרוסים להעמיד צבא הגדול פי שניים מזה של צרפת הגדולה ממנה בהרבה.

את תפיסת 'האומה החמושה' הגדיר מולטקה:

השירות הצבאי האוניברסאלי הוא בית הספר של האומה, המקנה תחושת של חובה ושל ציות לאזרחיה, וכי החלופה לצבא סדיר, המיליציה, שבה דגל השמאל כנגד המיליטריזם הפרוסי, מעולם לא הצליחה ואינה יכולה להצליח.⁵⁷

אריך לודנדרוף, ראש מחלקת ההיערכות במטה הכללי הגרמני לפני מלחמת העולם הראשונה, דחף למימוש רעיון 'האומה החמושה' במלוא מובן המילה: כל מדינה הלוחמת על קיומה באימוץ כל שרירה חייבת לאזור את כל משאביה על מנת לעמוד בהתחייבויותיה [...] שוב עלינו להיות אומה חמושה [...] ⁵⁸

היטלר, לאחר שתפס את הגה השלטון של המדינה הגרמנית ב-1933, החשיב עצמו ככלי שהגורל הועיד להנהיג את העם הגרמני בתקופת המאבק הבין גזעי והכיבושים העומדים בפתח. לנגד עיניו הוא ראה רק מטרה אחת, והיא לשמור על החוזה שחתם עם הגורל באמצעות בנייה של קהילה חמושה היטב, בעלת תודעה גזעית המקיפה את כל העמים הגרמנים.⁵⁹

הערות:

¹ זוק דייוד, הייאם רובין, **קיצור תולדות המלחמות**, 'מערכות', 1981. עמ' 63.

² מנחם דורמן, **צבא אזרחים**, 'מערכות', 1965, עמ' 107-108.

³ **שם**, עמ' 138.

⁴ מקיאווילי, **על אמנות המלחמה**, עמ' 24.

⁵ עזר גת, **מקורות המחשבה**, עמ' 322.

⁶ ג'ון קיגן, **תולדות הלחימה**, עמ' 214.

⁷ מנחם דורמן, **צבא אזרחים**, עמ' 106.

⁸ **שם**, עמ' 43.

⁹ עזר גת, **מקורות המחשבה**, עמ' 14.

¹⁰ ניקולן מקיאווילי, **הנסיך**, עמ' 209-210.

¹¹ מנחם דורמן, **צבא אזרחים**, עמ' 87.

¹² **שם**, עמ' 131.

¹³ ג'ון קיגן, **תולדות הלחימה**, עמ' 297.

¹⁴ **המילון למונחי צה"ל**, עמ' 329-330.

¹⁵ עזר גת, **מקורות המחשבה**, עמ' 14.

¹⁶ מקיאווילי, **על אמנות המלחמה**, עמ' 62.

¹⁷ מקיאווילי, **כתבים פוליטיים**, עמ' 26.

¹⁸ עפר שלח, **המגש והכסף**, 'כנרת', 2003. עמ' 21.

- ¹⁹ מנחם דורמן, **צבא אזרחים**, 125.
- ²⁰ **שם**, עמ' 128.
- ²¹ **שם**, עמ' 129.
- ²² **שם**, עמ' 130.
- ²³ **שם**, עמ' 98.
- ²⁴ **שם**, עמ' 95.
- ²⁵ **שם**, עמ' 99.
- ²⁶ **שם**, עמ' 97.
- ²⁷ **שם**, עמ' 80.
- ²⁸ **שם**, עמ' 165.
- ²⁹ **שם**, עמ' 96.
- ³⁰ **שם**, עמ' 89.
- ³¹ **שם**, עמ' 99.
- ³² **שם**, עמ' 167-168.
- ³³ **שם**, עמ' 92.
- ³⁴ **שם**, עמ' 84.
- ³⁵ **שם**, עמ' 94.
- ³⁶ **המילון למונחי צה"ל**, עמ' 329.
- ³⁷ רוברט הי' סקייס, **ניצחון ודאי במדבר**, עמ' 30.
- ³⁸ עפר שלח, **המגש והכסף**, עמ' 13.
- ³⁹ עזר גת, **מקורות המחשבה**, עמ' 320.
- ⁴⁰ עזר גת, **התפתחות המחשבה**, עמ' 241.
- ⁴¹ עפר שלח, **המגש והכסף**, עמ' 47.
- ⁴² על-פי נתונים שנמסרו ע"י רח"ט תומכ"א באכ"א ביום עיון במכללות הצבאיות ב-27 בינואר 2004.
- ⁴³ סטיוארט כהן. "צה"ל – חלופות לבניין הכוח". בתוך: חגי גולן (עורך), **מרקם הביטחון**, 'מערכות'. ת"א, 2001. עמ' 41-19. החלופות האחרות אותן מציע פרופ' כהן לבחינה השוואתית, הם שיטת שירות של מיליציה וכוח שכולו התנדבותי.
- ⁴⁴ סטיבן אמברוז, **יום הפלישה**, עמ' 42-43.
- ⁴⁵ יהודה ואלך, **תורות צבאיות**, עמ' 162.
- ⁴⁶ עזר גת, **התפתחות המחשבה**, עמ' 178.
- ⁴⁷ יהודה ואלך, **תורות צבאיות**, עמ' 253.
- ⁴⁸ אליוט א' כהן, **הפיקוד העליון**, עמ' 169-170.
- ⁴⁹ לוטוואק, **אסטרטגיה רבתי**, עמ' 59.
- ⁵⁰ זוק דיייד, הייאם רובין, **קיצור תולדות המלחמות**, עמ' 118.
- ⁵¹ עזר גת, **מקורות המחשבה**, עמ' 318.

⁵² עזר גת, **התפתחות המחשבה**, עמ' 119.

⁵³ מנחם דורמן, **צבא אזרחים**, עמ' 210.

⁵⁴ זוק דייויד, הייאם רובין, **קיצור תולדות המלחמות**, עמ' 129.

⁵⁵ **שם**, עמ' 159.

⁵⁶ עזר גת, **מקורות המחשבה**, עמ' 226.

⁵⁷ **שם**, עמ' 253.

⁵⁸ **שם**, עמ' 277.

⁵⁹ ריצ'רד אוברק, **למה ניצחו בעלות הברית?** עמ' 24.